

XALQARO AUDIT STANDARTLARI ASOSIDA BANK AUDITINI TASHKIL QILISH

Ravshanova Laylo Ilhom qizi

*(O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti,
elektron pochta manzili: layloravshanova2001@gmail.com)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada audit tushunchasi, bank auditini asosiy mohiyati, xalqaro ichki auditorlik standartlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Audit tushunchasi, bank auditini asosiy mohiyati, xalqaro ichki auditorlik standartlari.

Аннотация: В данной статье представлена информация о понятии аудит, основной сущности банковского аудита, международных стандартах внутреннего аудита.

Ключевые слова: Понятие аудита, основная сущность банковского аудита, международные стандарты внутреннего аудита.

KIRISH

Insoniyat tarixiga nazar tashlasak, jamiyat rivojlanishda davom etar ekan, bir qator tabiiy, iqtisodiy va gumanitar fanlar shakllana boshladi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarning kelib chiqish sabablarini, kutilayotgan mumkin bo'lgan o'zgarishlarni o'rgandi. Ushbu fanlar bilan bir qatorda iqtisodiyot fani jamiyatda sodir bo'layotgan iqtisodiy hodisalarni o'rganish, ularni tahlil qilish va jamiyatda moddiy ne'matlarni yaratishdan tortib, uni iste'mol qilish bilan bog'liq muammolarni o'rgana boshladi. Butun dunyoda, jamiyatning tuzilishi qanday bo'lishidan qat'i nazar, uning a'zolari inson ehtiyojlarini qondirish va hayotlari uchun zarur bo'lgan noz-ne'matlarni yaratish bo'yicha tadqiqotlar olib boradilar. Ushbu tadqiqotlar natijasida jamiyat taraqqiyoti shakllana boshlaydi. Shu bilan birga, jamiyat a'zolari, ya'ni odamlar, guruhlar, tashkilotlar va mamlakatlar o'rtasida mavjud resurslardan foydalangan holda yuqori daromadga erishish va olingan daromadlardan samarali foydalanish orqali barqaror turmush tarzini yaratish istagi odamlar o'rtasida

iqtisodiy raqobat kurashini keltirib chiqaradi. Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatiga real baho berish va omonatchilar, kreditorlar va investorlarning bank faoliyati to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'lganda auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish muhimdir.

ADABIYOTLARNI TAHLILI VA USLUBI:

Audit tushunchasi-tijorat banklari faoliyati natijalarini ob'ektiv baholash bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liq. Chunki butunlay mustaqil tijorat banklarini rejalashtirilgan iqtisodiy boshqaruv tarzida tekshirishning hojati yo'q edi va ularni tekshirish kerak edi. Shuning uchun barcha davlat vazirliklarida inspeksiya bo'limi mavjud bo'lib, ushbu bo'limlar rejalashtirilgan fermer xo'jaligini boshqarishda muhim rol o'ynagan. Audit atamasi lotincha "audit" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "tijorat banklari va turli mulk shaklidagi tashkilotlarning buxgalteriya hisobi" degan ma'noni anglatadi, bu moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini tekshirish jarayonini anglatadi.

Audit tijorat banklari tomonidan mustaqil nazorat qiluvchi xo'jalik yurituvchi sub'ekt sifatida taqdim etilgan moliyaviy ma'lumotlarning haqiqiylikni tasdiqlaydi. Undan kutilayotgan maqsad tijorat banklarining hisobotlarini tekshirish faoliyatining barcha jihatlarini bo'yicha dalillarni to'plash va baholash, ularning me'yoriy hujjatlarga muvofiq ijro etilganligini tekshirish. Auditni o'tkazish tartibi hukumat qarorlari va idoraviy ko'rsatmalar bilan tartibga solinadi yoki faoliyatning ayrim qirralarida vaqti-vaqti bilan nazorat qilinadigan og'ishlar bilan boshqariladi. Asl hujjatlar va buxgalteriya yozuvlari, kassa vositalari, moddiy-xom ashyoning qiymatini diqqat va e'tibor bilan o'rganadi. Moliyaviy hisobotning haqqoniylik bo'yicha o'z fikrini bildiradi. Moliya iqtisodiy faoliyatni tahlil qiladi, aktivlar va majburiyatlarni baholaydi. Mijoz investorlarining moliyaviy holatini yaxshilash kreditorlarni jalb qilishga, moliya, soliq va boshqa sohalarga maslahat berishga yordam beradi. Audit xulosasi barcha jismoniy va yuridik shaxslar, hokimiyat va sud organlari uchun huquqiy hujjatdir. Bu xulosani matbuotda ham e'lon qilish mumkin. Bank auditini davlat va nodavlat organlarining belgilangan normalar va huquqiy vakolatlar doirasida amalga oshiriladigan harakatlari majmui. Ushbu ta'rif bank auditining mohiyatini belgilaydi. Ya'ni, bank auditini har bir shtatda bir yoki bir nechta davlat

organlariga ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'tkaziladi. Albatta, ularning nazorat qilish usullari har xil, ammo ularning maqsadi bir xil.

Demak, bank auditini asosiy mohiyati bank tizimini bir maromda faoliyat ko'rsatishini, kreditorlar, omonatchilar va mijozlar manfaatini ximoya qilish shu bilan birga sog'lom bank faoliyatini tashkil qilishda nazorat organlari mamlakatni ichki va tashqi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faoliyatlarini tashkil etishdan iboratdir

Bank faoliyati huquqiy bazasiga nisbatan mustahkam emasligi banklarning bankrot bo'lishiga, shuningdek, butun bank sohasidagi inqirozga olib kelishi mumkin. Aks holda, ba'zi banklar erkin raqobat muhitidan chetda qoladilar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank audit tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni 1996-yil 24-iyulda tijorat banklarida auditorlik tekshiruvining sifati va samaradorligini oshirish, tashqi audit faoliyatini takomillashtirish, auditorlik firmalari o'rtasida erkin va sog'lom raqobat munosabatlarini mustahkamlash va ishonchni yanada oshirish maqsadida qabul qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi bank tizimiga kiruvchi tijorat banklari auditini o'tkazish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish maqsadida tijorat banklariga litsenziyalar berish va ular faoliyatini tartibga solish departamenti tarkibida "Auditni muvofiqlashtirish bo'limi" tashkil etildi. Shuningdek, mazkur Farmonga muvofiq tijorat banklarida audit tekshiruvlarini o'tkazish, auditorlik firmalari va auditorlarga banklarda audit o'tkazishga ruxsat berishning huquqiy asoslarini yaratish maqsadida Markaziy Bank tomonidan "O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining bank auditini o'tkazishga qo'yadigan talablari to'g'risida"gi, "Bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatni berish, bekor qilish va auditorlarni malaka attestatsiyasidan o'tkazish to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi bank auditini o'tkazish uchun sertifikat berish va auditorlarni malaka attestatsiyasidan o'tkazish komissiyasi to'g'risida"gi Nizomlar ishlab chiqildi. Farmonning 1-bandi 3-xat boshisiga asosan Respublika hududida ish yurituvchi auditor firmalari va auditorlarga tijorat banklarida auditorlik tekshirishlarini o'tkazish huquqini beruvchi 6 ta sertifikatlar hamda 10 ta malaka sertifikatlar berildi.

Farmondan keyin “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Bank auditini o‘tkazish uchun sertifikat berish va auditorlarni malakasi bo‘yicha atestatsiya komissiyasi” tamonidan quyidagi xalqaro auditorlik konsalting firmalariga bank auditini o‘tkazish huquqini boruvchi tegishli sertifikatlar berilgan:

1. “Kupers end Laybrand” (2-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);
2. AOZT “Deloyt end Tush” (3-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);
3. “Artur Andersen” (4-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 14 noyabrda berilgan);
4. “Ernest end yang” (5-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 30 dekabrda berilgan);
5. “Key Pi EM Dj” (6-sonli sertifikat (litsenziya) O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1996 yil 30 dekabrda berilgan); Ushbu auditorlik firmalari bank va moliya sohasida konsalting xizmatlari ko‘rsatish va audit o‘tkazish bo‘yicha dunyoda etakchi o‘rinlarni egallaydi. Bundan tashqari “O‘zbankaudit” aktsionerlik jamiyatiga 1996 yil 3 oktyabrda bank auditini o‘tkazish huquqini beruvchi 1-sonli sertifikat (litsenziya) va 4 ta auditorga malaka setifikati berilgan.

Bundan tashqari “O‘zbankaudit” aktsionerlik jamiyatiga 1996-yil 3-oktyabrda bank auditini o‘tkazish huquqini beruvchi 1-sonli sertifikat (litsenziya) va 4 ta auditorga malaka setifikati berilgan. Tijorat banklarida audit tekshiruvlari o‘tkazish uchun jahon banki mutaxassislari bilan birgalikda texnik topshiriqlar ishlab chiqilgan edi va bu texnik vazifalar Markaziy Bank boshqaruvida 1997- yil 10- mayda tasdiqlangan edi. Markaziy Bank boshqaruvi topshirig‘iga muvofiq mutaxassislari tomonidan bank auditini o‘tkazish xususida tuziladigan shartnomalarning namunasi ishlab chiqildi va 1996- yil 16- dekabrda 416-sonli farmoyishiga asosan auditorlik firmalari bilan tijorat banklarida audit o‘tkazish uchun shartnomalar tuzish komissiyasi tuzildi. Prezident farmonini bajarish borasida O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarini guruhlariga, auditor Firmalariga taqsimlash, hamda ularda operatsion audit o‘tkazish uchun tashqi auditorlarga beriladigan texnik topshiriqlarni va

auditorlik xizmatiga haq to'lash to'g'risida 1997- yil mayda Markaziy Bank boshqaruv qarori qabul qilindi. Auditorlik firmalarining banklardagi audit tekshiruvlari bo'yicha taqdim etgan xulosalari Markaziy Bank tomonidan tahlil qilinib, audit tekshiruvi xulosalarida ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf etish, tijorat banklari faoliyatini kuchaytirishga doir tavsiyanomalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida Markaziy Bank tomonidan tijorat banklari Kengashlari va Boshqaruvi raislariga aniq, ko'rsatmalar berildi va ushbu ko'rsatmalarni bajarilishi qattiq nazorat ostiga olindi. Xususan, Markaziy Bankda faoliyat ko'rsatgan "Barents grupp - LLS" konsalting firmasi maslahatchilari bilan hamkorlikda Markaziy Bank mutaxassislari tomonidan "O'zbekiston Respublikasida banklarni audit qilish to'g'risida"gi Nizom, "Tijorat banklarining ichki auditiga qo'yiladigan talablar" ishlab chiqilib, Adliya vazirligidan ro'yxatdan o'tkazildi. Ushbu me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqilishi tijorat banklarida o'tkazilayotgan ichki va tashqi audit tekshiruvlarini Markaziy Bank tomonidan tartibga solish jarayonini ancha yaxshiladi. Umuman, bank auditini audit ichki va tashqi auditlarga bo'linadi.

Ichki audit - ichki nazorat tizimi va bankning xavfsizlik tizimini ta'minlash maqsadida olib boriladi. Bank faoliyatida omonatchilar manfaatlarini ximoya qilish va aniq natijalarga erishish maqsadida ichki nazorat tizimi joriy etiladi. Ichki nazorat tizimi bankning ish rejasi, usuli va jarayonlari, foydaning ko'payishi hamda bank rahbariyati topshiriqlarining aniq bajarilishini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ichki audit bank tarkibining tashkilotchilik bo'linmasi sifatida tan olingan bo'lib, bank rahbariyatiga bo'ysunadi. Ichki auditning vazifasi turlicha bo'lishi mumkin: buxgalteriya hisobini to'g'ri olib borishni tekshirish; bank daromadlari va xarajatlari hisobining to'g'ri olib borilishini nazorat qilish (foydani to'g'ri hisoblash, xarajatlarni uz vaqtida hisoblarda aks ettirish va boshqalar); boshqa muomalalarning qonuniy bajarilishini nazorat qilish va boshqalar. Ichki auditni tashkil etish va o'tkazish uchun uslubiy topshiriqnomalar yoki yo'riqnomalar ishlab chiqilishi tavsiya etiladi. Ichki audit yillik reja asosida olib boriladi. Tekshiruvni tashkil etish va o'tkazishda ichki audit boshlig'i to'la javobgarlikni o'z bo'yniga oladi. Ichki audit boshqaruv nazorat tizimining bir qismi sifatida qoraladi. Ichki auditning

asosiy vazifasi bank boshqaruvi tomonidan taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarning haqqoniylik darajasi hamda risklarni daromadlilik darajasi bilan o'zaro bog'liq holda tahlil qilish, bank samaradorligini oshirish maqsadida dasturiy mahsulotlar sifatini huquqiy jihatdan tekshirish va uni takomillashtirish yuzasidan takliflarni bank boshqaruviga taqdim etishdan iborat.

Tashqi audit - yuqorida aytib o'tganimizdek mustaqil auditorlik firmasi tomonidan amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotning to'g'riligini tekshirish va u bo'yicha xulosa berishdan iborat. Tashqi audit ichki audit bilan o'zaro aloqada olib boriladi. Birinchi o'rinda ichki nazorat faoliyati va O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi tashkilotchiligi baholanadi, bunda ichki auditning ob'ektivlik darajasi, mustaqilligi, bajarilgan ishlar xajmiga e'tibor qaratiladi. Tashqi auditorlar tekshirilayotgan bankning umumiy faoliyatini o'rganadilar. Ob'ektiv baholash uchun eng birinchi o'rinda aktiv va passiv muomalalarning holati ko'rib chiqilishi, bankning moliyaviy hisoboti to'g'ri tuzilganligi va unda aks ettirilgan muomalalarning qonun talablariga javob berishi tekshirib chiqilishi lozim. Bankdagi auditorlik tekshiruvlarining ob'ektlaridan biri bu bankning yil yakunlari bo'yicha tuzilgan moliyaviy hisobotidir. Moliyaviy hisobotning asosiy shakli bu bankning balansi bo'lib, balans aktiv va passiv kislardan iborat. U bankning daromadlari va xarajatlari, debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda bankning moliyaviy holati to'g'risidagi boshqa asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Auditorlar bankning moliyaviy holatini tahlil qiladilar, shu jumladan ayniqsa likvidlilikni, kredit portfelining sifatini, qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan investitsiyalarni, valyuta muomalalarini, tasniflangan ssudalarga asoslangan zaxiralarni, boshqaruv ma'lumotlarini va bank tizimini bir maromda faoliyat kursatishini, kreditorlar, omonatchilar va mijozlar manfaatini himoya qilish shu bilan birga sog'lom bank faoliyatini tashkilqilibboshqa ma'lumotlarni birma-bir tahlil qilib chikadilar. Tijorat banklarida audit olib borish tartibi hukumat qarorlari va idoraviy yo'l-yo'riqlar bilan tartibga solinib, faoliyatning muayyan qirralaridagi og'ishlarni vaqti-vaqti bilan nazorat qilib turadi. Audit asl hujjatlar va buxgalteriya qaydlari,

naqd pul vositalari qiymatini diqqat va e'tibor bilan kompleks ravishda o'rganadi. Moliyaviy hisobotning haqqoniyligi bo'yicha o'z fikrini bildiradi. Bank faoliyatini tahlil qiladi, aktiv va passivlarini baholaydi. Bankning moliyaviy holatini yaxshilash, investorlar, kreditorlar va mijozlarni jalb etish va samarali faoliyat yuritish borasida maslahat beradi. Audit xulosasi barcha jismoniy va yuridik shaxslar uchun, hokimiyat va sud idoralari uchun huquqiy hujjat hisoblanadi. Bu xulosa matbuotda ham e'lon qilinadi. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 10-moddasiga asosan tijorat banklari har yili majburiy auditorlik tekshiruvidan o'tishlari lozimligi belgilab qo'yilgan.

Bank auditini o'tkazish huquqini beruvchi sertifikatga ega bo'lgan va faoliyat ko'rsatayotgan auditorlik tashkilotlar ro'yxati:

№	Auditorlik tashkilotlarning nomi Xorijiy auditorlik tashkilotlari
1	«PraysvoterxausKuperc» MCHJ
2	«Ernst & Young» MCHJ
3	«Deloitte & Touche» MCHJ
4	«Grant Thornton» MCHJ Mahalliy auditorlik tashkilotlari
5	«PKF MAK ALYANS» MCHJ

Rivojlangan mamlakatlar amaliyotida qo'llanilayotgan standartlardan kelib chiqqan holda, auditning mavjud huquqiy bazasini takomillashtirish, aynan ichki auditorlik standartlarini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir

Xalqaro

ichki auditorlik standartlari

Standartlarning nomi	
STANDARTLARNING SIFAT TAVSIFLARI	
1000	Maqsadi, huquqi va majburiyatlari
1100	Mustaqillik va ob'ektivlik

1200	Malakali va ish jarayoniga professional yondashuv
1300	Kafolat va ichki audit sifatini oshirish dasturi
FAOLIYAT STANDARTLARI	
2000	Ichki audit jarayonini tashkil qilish
2100	Ichki audit faoliyatining mohiyati
2200	Audit topshirig'ini rejalashtirish
2300	Auditorlik tekshiruvini bajarish
2400	Tekshiruv natijalari bo'yicha hisobotlarni taqdim etish
2600	Bank rahbariyati tomonidan risklarning qabul qilinishi

Qayd etib o'tish joizki ushbu standartlarni joriy qilish jarayonini bosqichma - bosqich amalga oshirgan holda, uning dastlabki bosqichida audit xizmati tizimidagi holat va xodimlarning malakalariga e'tibor qaratish, keyingi bosqichda esa bevosita auditorlik faoliyatini takomillashtirish orqali amalga oshirish mumkin.

XULOSA

Respublikamizning bozor munosabatlariga o'tishi yangi sharoitda faoliyat ko'rsata oladigan tijorat banklari tizimini shakllantirishni taqozo etdi. Mustaqillik yillarida olib borilgan islohotlar natijasida turli mulkchilikka asoslangan tijorat banklari tizimi vujudga keldi. Xalqaro tajribaga tayangan holda bank tizimining isloh qilinishi natijasida xalqaro standartlar talablariga ko'ra, ularning boshqaruv infratuzilmasi, nazorat tizimini shakllantirish bilan bog'liq muammolarni xal qilishga erishildi. Bazel qo'mitasining talablariga binoan bank boshqaruvi faoliyati O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumoti va nazorati tizimini evolyutsion yo'l bilan takomillashtirish borasida yagona davlat siyosati yurgizilib, qator me'yoriy hujjatlar majmui yaratildi. Natijada bank amaliyotiga tashqi nazorat monitoringi va mustaqil audit kabi tushunchalar kirib keldi. Bank auditi maxsuslashtirilgan tashkilotlarni tashkil etishni talab etib, bir qator xususiyatlarga ega. Bank va boshqa

moliya-kredit uyushmalarida auditorlik tekshiruvi xuddi kredit tizimlari singari xizmat ko'rsatilayotgan xo'jalikda malakali tekshirishni va maxsus javobgarlikni talab qiladi. Audit natijalari yillik hisobotning tasdiqlanishi, balansni chop etish va kredit tashkilotlarining umumiy ishini baholashda xizmat kilar ekan, auditorlik xulosasi ob'ektiv va to'g'ri yozilishi shart. Olib borilgan auditorlik izlanishlarining natijalari shuni ko'rsatadiki, auditorlik tekshiruvining samarali bo'lishi uzaro qiziqish hamda tekshiruvchi shaxs tekshirilayotgan bank hisob va hisobotlarining to'g'riligini ta'minlashi lozim. Bunda barcha kamchiliklarni aniqlab bartaraf etish kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'rida"gi Qonuni.- T.,30.08.1996-yil
- 2."Bank auditi". Ma'ruzalar matni .T.: Moliya instituti, 2016.
3. Malika Lutpillayevna Yadgarova Rufat Baxtiyorovich Qurbonov. "Bank auditi".Darslik.T.,Iqtisod-Moliya.2019-yil
- 4.Kochkarov X.A. "Bank auditi asoslari" T.,Iqtisod-Moliya.2023-yil
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 4 –apreldagi PQ-615-sonli Qarori-"Auditorlik tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish hamda ular ko'rsatayotgan xizmatlar sifati uchun javobgarlikni oshirish to'g'risida".

5. Vebsayt:

1. www.tfi.uz
2. www.lex.uz